

SODOBNI SOCIALNI IN ETNIČNI PROCESI MED KOROŠKIMI SLOVENCMI

CONTEMPORARY SOCIAL AND ETHNIC PROCESSES AMONGST CARINTHIAN SLOVENES

The article discusses Slovene minority in Austria in the light of contemporary social, economic and spatial processes. Minority is subject to obvious regression of minority functions despite the open border and high hopes for improved attitude of Austrian state and provincial policy towards minority issues. The article points out that reasons of these processes should above all be sought inside the minority ethnic body: in its receptive abilities and characteristics of organization..

Keywords: Carinthian Slovenes, minorities, ethnic studies, Austria, crossborder cooperation, political geography

Prispevek obravnava tematiko slovenske manjšine v Avstriji v luči sodobnih družbenih, gospodarskih in prostorskih procesov. Manjšina se kljub velikim pričakovanjem po izboljšanju odnosov avstrijske državne in deželne politike in prav tako tudi odnosa Slovenije do specifičnih manjšinskih problemov sooča z očitno regresijo funkcij manjšine ob odprti meji. Prispevek opozarja, da bo treba razloge teh procesov iskati predvsem znotraj manjšinskega etničnega telesa: v njihovih receptivnih zmožnostih ter značilnostih organizacije.

Ključne besede: koroški Slovenci, manjšine, narodno vprašanje, Avstrija, čezmejno sodelovanje, politična geografija

UVOD: KOROŠKI SLOVENCMI PRED VSTOPOM SLOVENIJE V SCHENGENSKO OBMOČJE

Ko je maja 2004 Slovenija postala članica Evropske unije, so med pripadniki manjšin narasla pričakovanja po bistvenih spremembah v odnosu do njih. Medtem ko so nekateri razglašali skoraj združitev med t. i. »matico« in manjšino (pač v duhu doseganja ciljev »Zedinjene Slovenije«),¹ so drugi previdno svarili pred pozabljanjem manjšin ob povsem odprtih evropskih mejah. V kratkih treh letih sicer ni mogoče pričakovati velikih obratov, saj procesi potrebujejo določen reakcijski čas, da se pokažejo rezultati določenih politik. Vendar je naglo spreminjanje statusa državne meje, ki vrh vsega poteka po fiziognomsko jasni ločnici – Karavankah (visoka razvodnica z redko naseljenim območjem in prevlado fizičnih ovir), in predvsem velike možnosti na področju projektne sodelovanja, postavilo pred manjšino vrsto povsem praktičnih izzivov. Intenzivni procesi evropske integracije so vnašali nove in nove inovacije v prej pasivni obmejni prostor, ki je bil in je obenem najpomembnejše poselitveno območje slovenske skupnosti v Avstriji. Manjšina se je soočila z naraščajočim pomenom slovenskega jezika, ki je ob povečevanju različnih čezmejnih aktivnosti pač postajal jasna ekonomska kategorija. Manjšina je tako v neki fazi postala skoraj nepogrešljiv ustvarjalec in vzpodbujevalec čezmejnih stikov. Popularno so jih imenovali »most« med državami in narodi, poudarjajoč pri tem dve temeljni prvini: lojalnost državi in čezmejna mobilnost, ki je pač vezana na jezikovno-kulturno oziroma tudi širše etnično-narodno zaledje. Vendar smo že pred leti opozorili na pešanje teh specifičnih funkcij pripadnikov manjšin ter potrebo po raziskovanju »tržnih niš« za prihodnje pozicioniranje manjšin v obmejnem prostoru.

Za hip se je zdelo, da bodo pripadniki manjšin v jeku vstopa Slovenije med članice Evropske unije z zmanjševanjem ovir (nadzor meje, njeno vojaško in policijsko varovanje ter carinski postopki) zmanjševali tudi »mentalne« meje in bariere med Slovenci na obeh straneh meje. Mnogi projekti (Phare CBC, pozneje Interreg) so naravnost silili v sodelovanje. Toda novejša proučevanja čezmejnih stikov in potenciala za čezmejno sodelovanje je pokazalo na dokaj nevzpodbudno sliko: učinek različnih oblik meddržavnega sodelovanja je manjšino celo odrinil od nekaterih perspektivnih poslov, partnerji iz Slovenije pa so pogosto raje izbirali med »večinskimi« ponudbami. Manjšina je tako (po)stajala družbena periferija prav v času, ko so vzpodbude za različne ravni in področja čezmejnega sodelovanja dosegle svojo kulminacijo.

V prispevku so prikazani sodobni procesi, ki potekajo v poselitvenem in funkcionalnem prostoru manjšine in znotraj manjšinskega telesa. Namesto nena-



1 Svetovni slovenski kongres je izdal v zadnjih letih več knjižic z zgovornim naslovom »Ko ne bo več meja / Ko ni več meja«.

klonjenosti večinske družbe in državnih (nacionalnih) avstrijskih institucij do slovenske skupnosti (ki je dejansko konstanta, na katero bi morala manjšina vsaj taktično računati) bi kazalo v večji meri pretresti endogene manjšinske potenciale in njihovo vključljivost v kontekst skupnega slovenskega kulturnega prostora. Zato so najprej prikazani nekateri elementi razvoja slovenske manjšinske skupnosti v Avstriji od statične agrarne družbe prek faze industrijskega razvoja do sodobnih postmodernističnih trendov. Drugi del je posvečen sodobnim problemom manjšine ob odprti meji.

Namen prispevka je osvetliti sodobne socialne in etnične procese med pripadniki slovenske manjšine na avstrijskem Koroškem, obenem pa podati tudi analizo okoliščin, v katerih se ti procesi odvijajo. Socialni in etnični procesi pomenijo deloma realizacijo pravnih zaščitnih norm, deloma pa kompenzacijo njihovega neizvajanja ter političnega nasprotovanja manjšini, ki se pogosto javlja na Koroškem.

POGLED V PRETEKLOST: KOROŠKI SLOVENCİ OD »ZDRUŽENE SLOVENIJE« DO EVROPSKE UNIJE

Koroški Slovenci sodijo med značilne evropske manjšine. Pravno gledano lahko njen začetek postavimo v dobo razpada multietnične Habsburške monarhije po prvi svetovni vojni, ko se je vnel spopad za meje. Na ruševinah Avstro-Ogrske so nastajale nove nacionalne države, ki so utemeljevale svoj obseg primarno na etničnih in kulturnih, dodatno pa tudi na zgodovinskih in administrativnih kriterijih. Južna Koroška je bila tedaj naseljena z večinskim slovenskim prebivalstvom, lokalno večinoma nad 90-odstotno, v trgih in mestih pa je bilo več nemškojezičnega prebivalstva. Celovec je bilo eno najživahnejših slovenskih kulturnih središč; tam so izhajali slovenski časopisi, leta 1851 je tam začela delovati Mohorjeva družba z izdajanjem slovenskih knjig. Koroški Slovenci so bili v 19. stoletju in vse do prve svetovne vojne živahen, vitalen in tudi politično dejaven del slovenskega narodnega gibanja. Administrativna meja med deželama Koroško in Kranjsko na Karavankah ni predstavljala velike ovire, kljub temu da gre za visoko gorsko pregrajo. Po končani vojni leta 1918 se je vnel spopad za severno mejo med Avstrijo in novonastalo Državo Srbov, Hrvatov in Slovencev (kratko: Država SHS), poznejšo kraljevino Jugoslavijo. Izmenjujoče uspehe na bojišču ter hkrati tudi na diplomatski mizi mirovne konference v Parizu je končala odločitev mirovne komisije: Kanalska dolina je pripadla Italiji, Jezersko in Mežiška dolina Državi SHS, za južno Koroško pa je bil 10. oktobra 1920 izveden plebiscit, po katerem je plebiscitno ozemlje cone A pripadlo Avstriji. Koroški Slovenci so formalno postali manjšina.

Poznejši razvoj slovenske skupnosti v Avstriji je peljal prek značilnih odnosov med nacionalno državo in manjšino. Koroški Slovenci so preživeli vse oblike sobi-

vanja med večino in manjšino, od sožitja in sodelovanja v času začetkov etničnega razvoja v modernem smislu (dobro sodelovanje npr. v času reformacije v 16. stoletju), prek tekmovanja v času vzpona evropskih nacionalizmov do medetničnega spopada za ozemlje v času politične delimitacije po razpadu monarhije. Temu so sledila desetletja načrtnega zatiranja manjšine vse do njene postopne socialne, politične in kulturne emancipacije po drugi svetovni vojni in do današnjih povezovalnih funkcij. V omenjenih procesih se je manjšinska skupnost po socio-ekonomskih kriterijih bistveno spremenila in prešla iz pretežno agrarno-podeželske faze prek industrijske do sedanje terciarizirane. Obenem je prišlo do bistvenih etničnih sprememb, ki se nenazadnje zrcalijo tudi v nagli asimilaciji, navidezni (statistični) in dejanski. V tem času so se spreminjali tudi formalnopravni pogoji življenja slovenske manjšine (normativna zaščita), kakor tudi politične okoliščine v avstrijskem, slovenskem in širšem evropskem okolju.

Koroški Slovenci so danes moderna manjšina: socialno emancipirana, gospodarsko integrirana, intelektualizirana, prostorsko razpršena, kulturno dejavna in dobro organizirana. Njen notranji problem sta zlasti asimilacijski pritisk z opaznim nazadovanjem rabe in znanja slovenskega jezika kot najpomembnejšega elementa narodne pripadnosti in identitete ter politična polarizacija, ki manjšino spremlja že več desetletij po drugi svetovni vojni. Recentni etnični in socialni procesi so med pripadniki manjšine vsekakor zelo dinamični. Ob nenaklonjenosti zlasti deželne (manj državne) politike in še posebno avstrijsko-nacionalnih organizacij (kot je npr. Kärntner Heimatdienst) je izvajanje zaščitnih pravnih norm počasno in v končni posledici pogosto neučinkovito. Pravni položaj neposredno vpliva na etnične procese. Asimilacija tudi zato napreduje hitreje. Na drugi strani si je manjšina ob nenaklonjeni deželni in državni politiki vendarle izoblikovala gospodarsko, politično in kulturno elito, ki obvladuje gospodarsko-socialne procese v pokrajini in povezuje manjšino navznoter. Toda bistvenega pomena so pri tem tudi zunanje okoliščine, predvsem odprte meje in povečane potrebe po čezmejnem sodelovanju in povezovanju na različnih področjih. Slovenska manjšina opravlja v obmejnem prostoru vlogo povezovalca in iniciatorja čezmejnega sodelovanja.

IZ KMEČKE DRUŽBE V POSTMODERNO DOBO: SOCIALNE IN PROSTORSKE SPREMEMBE NA AVSTRIJSKEM KOROŠKEM

Sodobni način poselitve koroških Slovencev je rezultat socialne preobrazbe. Razpršeno poselitev tako na Koroškem kakor tudi širše v Avstriji so oblikovali na eni strani dinamični etnični procesi, na drugi pa predvsem selitvena dinamika. Oboje je usodno pogojeno s splošnimi socialno-gospodarskimi pogoji v širšem prostoru Koroške in Avstrije. Še pred dobrim stoletjem, ko je bila slovenska skupnost številčna (prek 100.000 pripadnikov) in kompaktno naseljena (lokalno je

predstavljala na podeželju večinoma prek 90 odstotkov prebivalstva), je prevladovala statična agrarna družba. Družine so bile številčne, stiki so bili poleg na družino omejeni predvsem na lokalno vaško-podeželsko okolje. V teh razmerah je slovenski jezik prevladoval, tudi če mu politične razmere niso bile posebej naklonjene. Posebno po plebiscitu leta 1920 so oblasti pritiskale na maloštevilčno slovensko inteligenco, ki so jo sestavljali predvsem duhovniki in učitelji. Mnogi so se morali zaradi groženj celo izseliti (največ v Jugoslavijo in ZDA). Asimilaciji so bili zaradi ekonomske odvisnosti najbolj izpostavljeni delavci in kmečki proletariati. Asimilacija je bila v tisti dobi predvsem statistična – navidezna. Ob popisih in različnih priložnostih javne manifestacije jezikovne in etnične pripadnosti so mnogi zaradi strahu prikrili svoje poreklo. Slovenščina je ostajala domena sporazumevanja med družinskimi člani ter v vaških skupnostih; tako je tudi razmeroma učinkovito zagotavljala zadržanje slovenske narodne pripadnosti. Drugje zaradi prepovedi ni imela dosti možnosti. V trgih in mestih je nemščina kot jezik sporazumevanja prevladovala že prej. Tisti, ki so se zaradi dela priselili s podeželja v mesto, so se zaradi socialne odvisnosti in pomanjkanja pogovornih partnerjev pogosto odrekli rabi slovenščine, kar je pospeševalo asimilacijske procese. Socialna preobrazba je torej imela vzporedne asimilacijske učinke. Že pred drugo svetovno vojno je širjenje industrije povečevalo število in delež mestnega prebivalstva ter zmanjševalo tedaj še prevladujoči kmečki sloj. Po drugi svetovni vojni je sledila hitra industrializacija in preslojevanje iz kmečkih v nekmečke poklice. Poleg dela v industrijskih obratih, obrti, uradih se je uveljavljal zlasti turizem, ki je sčasoma postal dominantna gospodarska panoga na Koroškem. Pokrajinska podoba se je pričela naglo spreminjati. Koroška je postala značilen primer urejene turistične pokrajine s prevlado letne turistične sezone (ob jezerih) in sekundarno še zimske, ki pa je bila bolj omejena na posamezna zimskošportna središča v severnem delu dežele. Južna Koroška, kjer je poselitveno jedro koroških Slovencev, je postala prepredena s turističnimi potmi, kolesarskimi stezami, kulturnimi in z naravnimi obeležji, nadpovprečno številčnimi gostinskimi in trgovinskimi obrati, bencinskimi črpalkami, rekreacijskimi površinami, z urejenim cestnim omrežjem in komunalno infrastrukturo. Kmetje so pričeli množično oddajati sobe, ponujati hrano in nekateri tudi odstopati prostor za različne rekreacijske namene. Oblikovala se je značilna delavsko-kmečka struktura, ki je zagotavljala socialno stabilnost, prinašala pa je tudi nove delovne obremenitve in stroške. V prvi generaciji, ki je bila še večinoma slabo kvalificirana in z nizko šolsko izobrazbo, so te prilagoditve delovale kot gospodarska spodbuda, ki je dvigovala življenjski standard, na jezikovne razmere pa je vplivala pretežno negativno. Toda druga generacija se je delu na premajhnih kmetijskih obratih pogosto odrekla in se skladno z izobrazbo in s poklicnimi pričakovanji posvečala povsem nekmečkim poklicem. Odsotnost z doma in individualizacija sta močno reducirali medsosedske stike in obseg slovenske jezikovne prakse, zaradi vpliva šole, medijev in javnosti na eni ter splošno

uporabnega večinskega jezika (nemščine) pa se je s tem povečeval spontan asimilacijski pritisk. Asimilacija je bila v teh razmerah nedvomno logičen proces, toda močno povečan prav zaradi tudi stalno prisotnih političnih pritiskov ter slabosti manjšinskega šolstva. Za slednjega je odgovorna predvsem Avstrija, saj je imela manjšina zelo skromne možnosti vpliva nanj.

Posebej v 70. letih 20. stoletja se je povečevalo število malih družinskih obratov, ki so v tedanjih razmerah stabilnega avstrijskega gospodarstva odpirali nova delovna mesta tudi v bolj oddaljenih podeželskih krajih. Mnoga so bila povezana s splošno terciarizacijo koroškega gospodarstva, predvsem s porastom turizma in prometa. Sedaj so že nastopali izobraženi slovenski podjetniki, ki so se uveljavljali kot trgovci, posredniki, agentje, pa tudi zdravniki, pravniki in drugi. Socialni vzpon samostojnih podjetnikov je ob krepkem povečevanju števila uradnikov in nameščencev prispeval k naglim spremembam socialne strukture pripadnikov manjšine, ki se je iz nekoč kmečke v slabih dveh generacijah spremenila v pretežno nekmečko. Splošen gospodarski vzpon Koroške je botroval tudi organiziranju manjšine na gospodarskem področju. Poleg združenj s kupoprodajnimi trgovinskimi obrati se je krepil zlasti bančni sektor. Vse to je prinašalo tudi delovna mesta, kjer je bila raba manjšinskega jezika temeljni pogoj. Ugoden socialno-ekonomski položaj je dvignil ugled manjšine in povečeval samozavest njenih pripadnikov. V tem obdobju se je ob sprostitev mejnih režimov pričelo povečevati tudi čezmejno sodelovanje. Slovenija je na južnem Koroškem postavila sedem industrijskih obratov v mešani lasti. Zaposlovanje predvsem pripadnikov manjšine (zaradi znanja dveh jezikov) je prispevalo k gospodarski in socialni stabilnosti območja in manjšinske skupnosti.

Sedemdeseta in osemdeseta leta so bila obenem tudi čas, ko je urbani način življenja v celoti prevladal tudi na podeželju. Zaradi urejenosti podeželske turistične pokrajine je ta ob atraktivnosti ter popularnosti bivanja v zelenem okolju in lastni stanovanjski hiši pričela postajati privlačna tudi za trajno naselitev. Suburbanizacija je zajela predvsem osrednji del Koroške v predelu velikih ledeniških jezer med mestoma Celovec in Beljak ter njuni bližnji okolici. Nekateri občine so zaradi tega povečale število svojega prebivalstva tudi več kot za polovico. Podoba pokrajine se je močno spremenila. Zaradi doseljevanja se je delež manjšinskega prebivalstva ob že tako prisotni asimilaciji še dodatno zmanjševal. Slovenci so tudi lokalno postali manjšina.

V drugi polovici osemdesetih let 20. stoletja so se zaradi nastopajoče gospodarske in politične krize v Jugoslaviji povečali čezmejni tokovi. Množičen nakupovalni turizem je močno povečal vlogo slovenskega jezika, ki je s tem postal prepoznavna ekonomska kategorija. Slovenija je tedaj v povprečju razpolagala z znatno kupno močjo, trgovinska ponudba pa ni ustrezala okusu kupcev ne po ceni in še manj po kakovosti. Trgovinska mreža je bila na Koroškem znatno

predimenzionirana, tudi do štirikrat glede na kupno moč domačega prebivalstva. Obenem so varčevalci iz Slovenije v avstrijskih bankah in zavarovalnicah naložili velika sredstva. Pri tem so potrebovali pomoč v obliki prevajanja, svetovanja in drugih poslov.

V devetdesetih letih se je nakupovanje živil in drugih artiklov široke potrošnje močno zmanjšalo. Drugo za drugo so zapirali tudi mešane industrijske obrate, ki so zaposlovali precej delavcev z narodno mešanega območja. Brezposelnost je pričela postajati opazen problem Koroške, ko je tudi turistični obisk močno nazadoval. Nekdanjih gostov predvsem iz Nemčije in Nizozemske je bilo čedalje manj, obisk jezer poleti se je več kot prepolovil. Položaj kmetijstva se je zaradi rastočega vpliva konkurence iz Evropske unije, kamor se je Avstrija vključila leta 1995, naglo poslabševal. Pozneje so se ob subvencijah nekoliko opomogli in preusmerili. Naraščajoča brezposelnost je postajala resen regionalni problem prebivalstva ob meji – torej prav manjšine. Toda pripadnikom manjšine so se ob povečani čezmejni komunikaciji odpirale nove razvojne možnosti in novi poklici. Prišli so projekti in z njim zahtevnejše svetovanje in spremljanje. Avstrijska podjetja so želela investirati v Slovenijo. Potrebovali so dinamično, mobilno in predvsem strokovno in jezikovno usposobljeno delovno silo. Več kot 700 avstrijskih podjetij, ki so locirala svoje dejavnosti v Sloveniji, je uporabljalo storitve pripadnikov slovenske manjšine. Nakupe rabljenih avtomobilov v začetku devetdesetih let so zamenjale različne svetovalne vloge. Pripadniki manjšin so ob odprti meji našli ugodno tržno nišo. Znanje slovenščine je postalo cenjeno, še zlasti kadar je bilo podprto s strokovnimi kvalifikacijami in z izkušnjami.

Slovenska manjšina je ob koncu 20. stoletja izkazovala določen družbeni elitizem. Primerjava statističnih podatkov kaže, da je delež prebivalcev z višjo in visoko izobrazbo pri Slovencih celo višji kot pri večinskem prebivalstvu. Ta fenomen je treba pojasniti na eni strani kot rezultat uspešnega socialnega preboja manjšine in oblikovanja njene elite, po drugi pa je to odsev intenzivnih asimilacijskih procesov pri manj izobraženem slovenskem prebivalstvu. Bolj izobraženi so se zaradi svojega jezikovnega znanja, mobilnosti, socialne neodvisnosti in pridobljene samozavesti lažje upirali naletom asimilacije, čeprav so bili poklicno močno povezani tudi z nemškojezičnim okoljem. Delovala je torej neke vrste »pozitivna selekcija«, ki je vodila k elitizaciji manjšinske skupnosti, obenem pa tudi k nadaljevanju številčnega upada pripadnikov manjšine, kjer so poleg že omenjenih asimilacijskih procesov igrali veliko vlogo tudi odseljevanje s podeželja in iz Koroške nasploh ter čedalje nižji naravni prirastek, ki pa je značilnost sodobne avstrijske družbe ne glede na jezikovno zaledje. A manjšini so to še toliko bolj drastično pozna.

Socialna struktura slovenske manjšine na avstrijskem Koroškem je ustalila skupnost kot mnogo manj številčen, toda zelo kooperativen družbeni element.

Manjšina je kljub na splošno ne preveč naklonjenemu vzdušju dejavnik pospeševanja čezmejnega sodelovanja in realno nosilec pomembnih gospodarskih dejavnosti državnega pomena. Za vse to pogosto ni upoštevana in nagrajevana. Vendar so prav ti elementi povezovanja odgovorni za etnično stabilizacijo. Zaradi številčnih razmerij in še naprej potekajoče asimilacije zlasti pri nižjih socialnih slojih pa se trendi zmanjševanja manjšinske populacije nadaljujejo.

SODOBNO SLOVENSKO SKUPNOST SO OBLIKOVALE NJENE ŠOLE

Nagle socialne spremembe v strukturi koroških Slovencev je mogoče pojasniti predvsem z delovanjem slovenskega manjšinskega šolstva. Do leta 1957 manjšina ni imela nobenih možnosti poklicnega izobraževanja v lastnem jeziku. Tega leta je bila ustanovljena – v zelo skromnih razmerah – Slovenska gimnazija v Celovcu. Čeprav se je od začetka otepala s prostorskimi in z kadrovskimi težavami, je v nadaljnjih letih postala eden med najpomembnejšimi stebri manjšinskega življenja. V devetdesetih letih sta se ji pridružili še dve gospodarsko orientirani srednji – višji izobraževalni ustanovi: Dvojezična trgovska akademija in zasebna Višja šola za gospodarske poklice. Vse tri skupaj so do sedaj »ustvarile« okrog 3.000 absolventov, ki so zavzeli najpomembnejše pozicije v gospodarskem, družbenem, političnem in kulturnem življenju manjšine. Skozi vrata naštetih šol, zlasti Slovenske gimnazije, pa je šlo še precej več mladih pripadnikov manjšine; mnogi so namreč po prvi stopnji na gimnaziji nadaljevali šolanje na drugih šolah, skladno s svojimi poklicnimi aspiracijami. Tako se je oblikovala manjšinska elita, ki je pomembno prispevala k socialni preobrazbi manjšine in južne Koroške v celoti. Pred tem sta za naraščaj slovenske inteligence prispevali gimnazija na Plešivcu (Tanzenbergu) in v Št. Pavlu v Labotski dolini, kjer je bil mogoč tudi pouk slovenščine.

Manjšinsko šolstvo ima sicer precej starejšo zgodovino. Že v dobi monarhije, pred prvo svetovno vojno, so obstajale t. i. »utrakvistične« šole. Njihov primarni namen je bilo osnovno opismenjevanje, ki se je najprej vršilo v slovenščini, nato pa prehajalo v nemščino. Večina otrok nemščine tedaj ni poznala. Ves nadaljnji sistem je bil namenjen utrjevanju nemškega jezika in slovenščine preprosto ni bilo. Dejansko so bile te šole zelo asimilatorne. Po plebiscitu se je stanje še zaostrilo, saj sta bila politika in tudi družbeno vzdušje ostro naperjena proti manjšini. Šolski sistem je predstavljal enega najmočnejših in tudi učinkovitih asimilacijskih orodij. Pritiski so se stopnjevali in dosegli kulminacijo s priključitvijo Avstrije k tretjemu rajhu. Slovenščina je bila izrinjena iz javnosti. Po drugi svetovni vojni se je oblikovalo dvojezično manjšinsko šolstvo na ozemlju, ki so ga definirali kot poselitveni teritorij manjšine. Še danes obstaja pojem »dvojezične Koroške«. Vendar je imel tudi ta sistem vrsto pomanjkljivosti. Primanjkovalo je dobrih pedagoških kadrov. Poleg tega so na manjšinskih šolah namenoma zaposlovali učitelje, nemške begunce z območja nekdanje Jugoslavije, ki so vsaj nekoliko znali katerega

od južnoslovanskih jezikov. Šola tiste dobe je bila zato pravzaprav svoje nasprotje: namesto da bi izobraževala in vzgajala k dvojezičnosti in sožitju, je ustvarjala nova nasprotja. Jezikovno izobraževanje je bilo zaradi opisanih kadrovskih razmer zelo skromno, saj se je neredko dogajalo, da so učenci znali (pač v narečju) slovenščino veliko bolje kot njihovi učitelji. Dvojezični sistem, uveden leta 1946, so že 1948 precej okrnili, desetletje pozneje (1959) pa sploh ukinili. A izraz »dvojezična Koroška« je ostal – slej ko prej le kot označitev manjšinskega teritorija, na katerem naj bi bila slovenska skupnost deležna uresničevanja manjšinskih pravic.

Pričetek delovanja Slovenske gimnazije sega v čas, ko se je Avstrija šele dodoobra oblikovala kot samostojna država. Od konca druge svetovne vojne do leta 1955 je namreč trajala uprava zavezniških sil nad Avstrijo, kar je bil obenem tudi čas pogajanj za meje in gospodarsko ureditev. 7. člen Avstrijske državne pogodbe je državo sicer zavezoval k večji skrbi za manjšine, vendar je bilo treba dokaj skopo ustavno določilo prenesti s papirja v življenje. Slednje nikakor ni bilo enostavno, ne zaradi še vedno precej napetih odnosov in številnih konfliktov na eni ter tudi številnih strukturnih slabosti slovenske manjšine, začeni z nezavidljivim socialno-gospodarskim položajem najštevilčnejšega kmečko-delavskega sloja na drugi strani. Vizionar in »oče« slovenske gimnazije je bil dr. Joško Tischler, dalj časa tudi predsednik Narodnega sveta koroških Slovencev, bolj desno orientiranega krila manjšine, neutrujen organizator in javni kulturni, politični in prosvetni delavec. Vizijo vzpona izobrazbene in kulturne ravni ter hkrati tudi narodne zavesti je smelo zastavil z ustanovitvijo Slovenske gimnazije kot splošnoizobraževalne ustanove v slovenskem jeziku. Ovir in dvomov je bilo veliko, nenazadnje tudi pogosto preskromno znanje slovenskega jezika, ki je bilo pač posledica večdesetletnega skrivanja jezika in prej opisanih slabosti osnovnega šolstva. A Tischler se ni dal, temveč je idejo sam in s sodelavci neutrudno in požrtvovalno uresničeval. Po petih desetletjih moremo ugotoviti, da se je vizija polno uresničila.

Maturanti Slovenske gimnazije so se zaposlovali v različnih poklicih kot uradniki in nameščenci. Večina jih je odšla na študij na avstrijske univerze, predvsem na Dunaj, v Gradec, pa tudi Innsbruck in Salzburg. Ko je v osemdesetih letih pričela delovati Univerza v Celovcu, so mnogi študirali tudi tam. Oblikoval se je sloj ne posebej številčne, vendar dovolj močne slovenske manjšinske inteligence, ki je zapolnila mesta v šolah, vrtcih, bankah, zavarovalnicah, trgovinah, zadrugah, agencijah, občinskih uradih, kulturi, znanosti in politiki. Veliko je bilo tudi svobodnih, kot na primer odvetniki, zdravniki in arhitekti. Toda koroški prostor je bil mnogim preozek okvir poklicnih izzivov. Zaradi šolanja, dela in iskanja boljše perspektive, pa tudi zaradi ne pretirano naklonjenega vzdušja na Koroškem so mnogi ostali zunaj te dežele. Uspešno delovanje šolstva je prispevalo k socialnemu dvigu dela manjšine, k oblikovanju njene gospodarske, politične in kulturne elite, toda obenem je tudi prispevala k razseljevanju pripadnikov manjšine. Oblikovala so se nova jedra slovenske poselitve v velikih mestih, zlasti na Dunaju in v Gradcu,

nekaj manjše pa tudi v Salzburgu, Innsbrucku in Linzu. V našeta mesta so prihajali tudi ekonomski imigranti iz Slovenije, vendar tesnejših povezav s Korošci niso sklepali.

V devetdesetih letih sta pričeli delovati še Dvojezična trgovska akademija in Višja šola za gospodarske poklice. Obe sta predvsem gospodarsko usmerjeni, prva bolj v smer podjetništva in bančništva, druga v turistično-gostinske dejavnosti. Toda obe močno poudarjata tudi dve vsebini izobraževanja: komunikacijsko tehnologijo in znanje jezikov. Tako je morala tudi Slovenska gimnazija okrepiti večjezikovno plat izobraževalnega procesa. Sprva se je zdelo, da bodo tri šole preveč konkurirale druga drugi (potem ko je asimilacija nesporno napredovala in se je znanje slovenskega jezika pri šolarjih stalno zmanjševalo, poleg tega pa je demografski razvoj celotne Koroške porazen). A to se ni zgodilo. Danes imajo vse tri šole stalno visok vpis dijakov, kar gre pripisati prvenstveno privlačnosti programa – večjezičnost je očitna prednost, vendar le ob pogoju, da ji sledi tudi temeljita strokovna izobrazba. Tak poklicni profil odgovarja dinamični družbi v obmejnem prostoru. Manjšina ima tam nesporne prednosti, kar je pozneje podrobneje prikazano.

ETNIČNI PROCESI NA AVSTRIJSKEM KOROŠKEM

Proučevanje številčnega razvoja je precej težavna in nevhvaležna zadeva. Najpomembnejši vir podatkov so popisi prebivalstva, ki imajo vsaj v primeru Avstrije vrsto posebnosti, na katere je treba biti posebej pozoren. Dosedanje raziskave in kritike popisom niso prizanašale, neredko jih imajo celo za povsem neverodostojen prikaz stvarnih razmer, z vidika manjšin pa naj bi bile krivične (Grafenauer 1990, Klemenčič 1990 idr.).

Za območje Avstrije imamo na voljo podatke od prvega popisa leta 1846 (t. i. Czoernigove statistike), pri čemer so razen nekaj izjem ves čas uporabljali kriterij občevalnega jezika. Jeziku so s tem priznali tisto vrednost v okviru lestvice elementov narodne identitete, ki mu po pravici pripada, toda obenem zatrjevali, da gre zgolj za jezik in torej za izključno jezikovno-kulturno vprašanje, ki načeloma ne pojasnjuje narodne pripadnosti. Izrecno tako sporočilo ima tudi zadnje ljudsko štetje leta 2001. Po drugi strani pa so ohlapno opredeljeni popisni kriteriji dovoljevali različne interpretacije med izvajanjem samega popisa in pri razvrščanju rezultatov. »Občevalni jezik« (nem. *Umgangssprache*) so tolmačili različno: od družinskega jezika, pripadnosti k jezikovni skupini ali pa preprosto jezik okolja (jezik, ki ga posameznik največ uporablja). Potem so kriterij občevalnega jezika »pretvarjali« v narodno pripadnost. Nekateri sicer govorijo slovensko (so slovenskega izvora), vendar nimajo slovenske narodne zavesti in pri popisih slovenščine ne navajajo kot svoj občevalni jezik. Ker so popise vedno spremljali posredni in

neposredni pritiski na posameznike, organizacije in ustanove manjšine in propaganda, se je to poznalo pri popisnih rezultatih vsaj pri določenih slojih.

Tretji način zmanjševanja števila prebivalcev s slovenskim občevelnim jezikom je bila uvedba popisne kategorije »vindiš« ter številnih kombinacij, s pomočjo katerih so enotno slovensko skupnost razdelili na »pravo slovensko« in na »vindiš«, ter slednjo različno pojasnjevali; od »Nemcem prijaznih Slovencev« do povsem samostojne jezikovne skupine. Znotraj slovenske jezikovne (in torej tudi narodne skupnosti) je sicer obstajalo več političnih struj in tudi stopnja politične zavesti je bila različna, vendar to nikakor ne more biti razlog za opredelitev posebne jezikovne skupnosti. Nenazadnje niso pri nobeni drugi skupini iskali narečnih različic in ugotavljali čistosti jezika in jih nato obravnavali kot samostojne skupine. Tudi politična pasivnost ali celo odrekanje »političnemu slovenstvu«, kar skupini Vindišarjev pogosto pripisujejo, je naposled posledica različnih pritiskov in propagande povsem razpoznavne ideologije, ki se skuša manjšine znebiti tako, da jo umetno cepi na več majhnih delov in nato dokazuje njihov neobstoj. Da je omenjena popisna kategorija umeten konstrukt, dokazuje poleg zelo poznega pojavljanja (z nacističnim popisom leta 1939) tudi zelo nenavadno nihanje števila pripadnikov te skupine v posameznih občinah, ko se je število opredeljenih kot »vindiš« od popisa do popisa močno spreminjalo. Poleg tega je območje pojavljanja te kategorije omejeno na posamezne med seboj ločene občine v Rožu in Podjuni (Klemenčič 1960, Klemenčič 1990, Pleterski 1981, Vratuša 1994, Zorn 1972, Zorn 1976).²

Poleg popisov so že razmeroma zgodaj Slovenci pričeli sami ugotavljati lastno številčno stanje in prav tako Katoliška cerkev (krška škofija na Koroškem). Že sam pojav potrebe po lastnem preverjanju številčnosti slovenske populacije kaže na pomembnost tega vprašanja in hkrati opozarja na nezaupanje do uradno dobljenih podatkov (sicer preverjanje ne bi bilo potrebno). Slovenske ocene so temeljile na poznavanju ali dodatnem ugotavljanju ter preverjanju stanja na terenu, cerkveni popisi (šematizmi) pa so ugotavljali številčnost Slovencev po posameznih župnijah. Grafenauer v svoji obširni študiji meni, da so podatki cerkvenih štetij precej točni, ker so bili narejeni na podlagi daljšega opazovanja in poznavanja dejanskega stanja ter ne enkratnega preverjanja (kot so to počeli pri popisih). Ocene za podeželje so bile zato vsaj pri zavednih slovenskih župnikih točne, medtem ko je bil njihov pregled v trgih in mestih ter krajih z industrijskim proletariatom že omejen. Nekajkrat so slovenske organizacije izvedle celo lastno zasebno štetje v dokaz, da so statistično ugotovljene številke odločno prenizke (Grafenauer 1946). Slovenske ocene poznejših avtorjev, zlasti po drugi svetovni vojni, so se precej opirale na kazalce dejanske prisotnosti in delovanja Slovencev



2 Zaradi skopo odmerjenega prostora omenjamo le izbrana dela s tega področja oziroma tematike.

(npr. prisotnost slovenščine v medijih, javni rabi, znanje jezika, vpisa otrok v dvojezične šole ipd.). Nobeden od omenjenih indikatorjev ni idealen, vendar daje trdno podlago za vsaj približno oceno dejanskega števila Slovencev. Temeljna značilnost, ki jo dobimo pri analizi posameznih popisov in sočasnih ocen, šematizmov in zasebnih štetij na Koroškem, je nenehno večanje razlik med uradnimi popisi in ocenami. Sprva so bile slovenske ocene višje za okrog 15 odstotkov, leta 1981 in 1991 pa že za trikrat (Zupančič 1993). Večanje razlik sovпада z družbeno-gospodarsko preobrazbo prostora in manjšine, saj je bilo očitno tudi mimo vseh načrtnih asimilacijskih prizadevanj za statističnim zmanjševanjem manjšinske skupnosti tudi dejansko čedalje težje ločiti pripadnost k določeni jezikovni skupini in posledično tudi narodni opredelitvi. Pregled ocenjevalcev se je v urbanem prostoru in veliki socialni ter prostorski dinamiki industrijske in postindustrijske informacijske družbe že izgubil in se je mogoče zanesti edino le še na pokazatelje dejanske prisotnosti na širšem območju. Zato danes ne razpolagamo z ocenami po posameznih občinah, temveč le za celotno slovensko manjšino.

Prvo ljudsko štetje leta 1846 (Czoernigova jezikovna statistika) ter sledeči popisi leta 1880, 1890, 1900 in 1910 (ob štetju leta 1869 niso ugotavljali jezikovne pripadnosti) so popisovali po občevelnem jeziku, in sicer na Koroškem in Štajerskem ter v drugih deželah, kjer prebivajo Slovenci kot večinsko prebivalstvo, pri ljudskem štetju leta 1923 po družinskem jeziku, leta 1934 po pripadnosti h kulturnemu krogu, nacistični popis leta 1939, ki je uvedel vrsto kombiniranih kategorij in popisno kategorijo »vindiš«, je uporabil kriterij maternega jezika. Vrsto kombiniranih jezikovnih kategorij in »vindiš« so kot dediščino omenjenega popisa sprejeli in ohranili vsi popisi po drugi svetovni vojni do danes. Popis leta 1951 je obsegal največ različnih jezikovnih variant; v različnih statističnih in drugih publikacijah pa so jih nato precej različno kombinirali in nesistematično združevali. Klemenčič je v svoji kritični analizi omenjenega ljudskega štetja naštel nič manj kot 16 variant jezikovnih kombinacij; od tega so jih imeli v popisu osem (nemško-slovensko, nemško-vindiš, slovensko, slovensko-nemško, slovensko-vindiš, vindiš-slovensko, vindiš, vindiš-nemško), druge pa so rezultat kombiniranja za objavo v različnih publikacijah (Klemenčič 1960,³ Klemenčič, Wutti in Domej 1977, Zorn 1972). Slovensko govoreče so ugotavljali na ozemlju celotne Avstrije, vendar sta bili pri tem kombinaciji nemško-slovensko in nemško-vindiš šteti kot nemško, zato so številke zunaj Koroške povsod sistematično nižje. Leta 1961 so popisovali po družinskem jeziku in ohranili iste jezikovne kategorije. Podatki so navedeni samo za območje dvojezičnega šolstva, torej za politične okraje Šmohor, Beljak-dežela, Celovec-dežela in Velikovec, in ne tudi za občine, kar so imeli vsi prejšnji popisi. Poleg tega se podatki nanašajo samo na skupno prisotno prebi-



3 Isti avtor je o tej tematiki napisal tudi več ekspertiz in referatov, ki pa javnosti niso dosegli.

valstvo in ne ločujejo po državljanstvu. Za leto 1971 so popisovali po občevalnem jeziku po že znanih kategorijah za celotno Avstrijo (Klemenčič, Wutti in Domej 1977). Tudi ob ljudskih štetjih 1981 in 1981 so popisovali po omenjenih jezikovnih kategorijah, vendar so podatki v statističnih publikacijah objavljeni le združeno: leta 1981 so navajali slovensko, slovensko v kombinaciji, vindiš in vindiš v kombinaciji, leta 1991 pa le še slovensko in vindiš, pri čemer so v kategoriji vštete vse kombinacije s slovensko oziroma vindiš.

Poleg uradno izvedenih ljudskih štetij so tedaj ali s krajšim časovnim zamikom izvajali tudi cerkvene popise (šematizme) krške škofije, in sicer za leta 1880, 1890, 1900 in 1910 v monarhiji ter leta 1923 v prvi avstrijski republiki. Pozneje šematizmov niso več izvajali. Trikrat so Slovenci sami izvedli lastna štetja, in sicer leta 1910, 1923 in 1934 (Beg 1910, Grafenauer 1946: 249–275).

Popis prebivalstva leta 2001 je zadržal vse metodološke značilnosti prejšnjih popisov, zato so mogoče enostavne primerjave. Kot je bilo uvodoma že omenjeno, je statistično spremljanje številčnega in prostorskega razvoja Slovencev v Avstriji samo ena med možnostmi, ki pa ne prinaša zadovoljivega odgovora na preprosto in največkrat sproženo vprašanje: koliko je pripadnikov manjšine? Vendar je odnos avstrijskih državnih in deželnih oblasti ter politik do slovenske narodne manjšine ob koncu drugega tisočletja sprožil nov val polemik o varstvu manjšin v Avstriji. Po začasnih podatkih je na Koroškem 12.586 slovensko govorečih avstrijskih državljanov, poleg tega pa še 555 tistih, ki so kot pogovorni jezik navedli »vindiš«.

Skupno število slovensko govorečih kaže stalno tendenco zmanjševanja. Vendar se poselitveni prostor ne le ohranja, temveč celo prostorsko širi: slovensko prebivalstvo lahko zasledimo razpršeno po vsej deželi. Od političnih okrajev so štirje podeželski (Velikovec, Celovec-dežela, Beljak-dežela in Šmohor) in dva mestna (Celovec, Beljak), kjer živi slovensko prebivalstvo na svojem tradicionalnem ozemlju. Življenjska pot (zaradi dela ali osebnih zvez) jih je zanesla tudi v kraje in predele severno od tradicionalne slovenske narodnostne meje. Tako jih najdemo ob vseh popisih zadnjih desetletij v vseh političnih okrajih. Od neavtohtonih območij posebej izstopa Špital z okolico. Močnejša slovenska prisotnost izvira iz prvih povojnih let (leta 1951 jih je bilo nad 500!) in se je kljub precej živahnim selitvam zadržala do danes (velik del se jih je pozneje preselil v predele Srednje in Zahodne Evrope ter čezmorske države (Zupančič 1999). Povečevanje števila slovensko govorečih je v pretežni meri rezultat priseljevanja s koroškega podeželja, deloma pa tudi pridobitev državljanstva slovenskih izseljencev in zdomcev. V manjšem številu in prostorsko razpršeno se slovenski živelj torej pojavlja tudi zunaj območja avtohtone poselitve. Število med popisi sicer nekoliko niha, v splošnem pa vendarle kaže težnjo počasne rasti. Razeseljevanje z južnokoroškega podeželja, ki že vsa desetletja izgublja prebivalstvo, je konstanten proces.

Oba mestna politična okraja, Celovec in Beljak, ki po svoji legi in še bolj po svojih funkcijah sodita k območju avtohtone poselitve, kažeta rast slovenske populacije. Število slovensko govorečih se je prav tako povečalo v večjih koroških mestnih občinah, kot so Wolfsberg, Špital, Šentvid ob Glini in Trg. Ti predeli razpolagajo z več priložnostmi za zaposlitev in drugimi bivalnimi ugodnostmi. Doseljeno slovensko prebivalstvo vsaj deloma vzdržuje slovenski jezik in identiteto, tudi v verjetno kar številnih mešanih zakonih.

Skoraj desetodstotno znižanje števila slovenske populacije (opredeljene po jeziku) je po drugi strani dobro zaznavno že s številom občin, v katerih je število slovensko govorečih nazadovalo. To so v prvi vrsti podeželske občine, ki sicer same beležijo stagnacijo ali nazadovanje celotnega prebivalstva. V skoraj vseh občinah na območju Karavank, Roža in Podjune je število slovensko govorečih nazadovalo. To so obenem tudi občine z gostejšo slovensko poselitvijo, kjer je slovenski živelj predstavljal znaten delež celotnega prebivalstva (le v Selah in Globasnici tudi večino). Pri tem gre glede na prej prikazana demografska in selitvena gibanja tako za posledice prešibke rodnosti pri koroškem prebivalstvu, posledice selitev in tudi navidezno (statistično) ali pa tudi dejansko opustitev slovenske jezikovne prakse oziroma asimilacijo. S tem je pojasnjeno tudi tako močno nazadovanje celotne slovenske populacije. Stagnacijo števila slovensko govorečih beleži le nekaj občin (Žitara vas, Žrelec, Bistrica na Zilji, Bistrica v Rožu), med katerimi je največ takih, kjer je tudi celotno prebivalstvo stagniralo. V tem primeru lahko sklepamo na vsaj začasno stabilizacijo etničnih razmer. Ni pa ravno zanemarljivo tudi število občin, v katerih je število slovensko govorečih naraslo (Čajna, Šmohor, Štefan na Zilji, Beljak, Dholica, Celovec, Bilčovs, Žihpolje, Šmarjeta v Rožu, Grabštanj, Pokrče, Štalenska gora). Število slovensko govorečih je v teh občinah sorazmerno majhno, z izjemo Celovca in Bilčovsa. Povečalo se je torej predvsem tam, kjer je priložnosti za komunikacijo v slovenskem jeziku na lokalni ravni zanesljivo manj kot v območjih z večjo (tradicionalno) slovensko prisotnostjo. V tem je navidezni paradoks, ki vrednost tovrstnih popisov postavlja malce na glavo. Če namreč popis ugotavlja rabo slovenskega jezika in njegovo povečanje predvsem tam, kjer so možnosti za rabo slovenščine zanesljivo skromnejše, se postavlja nekaj tehtnih vprašanj.

Število slovensko govorečih se povečuje v območjih, kjer ne predstavljajo pomembnejšega lokalnega dejavnika ter v pretežno urbanem in suburbanem okolju. Obe lastnosti jim omogočata, da so v svojem okolju manj prepoznavni. Tako čutijo manjši pritisk okolice. Ta psihološki dejavnik je v preteklosti igral zelo pomembno vlogo in jo očitno tudi danes. Obenem je treba upoštevati tudi socialno strukturo slovenskega prebivalstva, ki se priseljuje na ta območja. Zaradi izobrazbe in socialnega položaja je bolj osveščena in samozavestna in zato lažje kljubuje asimilacijskim pritiskom (spontanim in namernim) okolice. Ob tem je treba upoštevati, da se je v procesu socializacije določeno število pripadnikov manjšine že asimiliralo. V celoti je asimilacijskih priložnosti več, zato je tudi pre-

bivalstvo, ki jih uspešno prebije (se ne asimilira), jezikovno in etnično bolj žilavo. Slednjič je treba opozoriti tudi na način življenja v pogojih mobilne informacijske urbane družbe. Posameznik z najbližjim lokalnim okoljem vzpostavlja sorazmerno skromne stike, zato je tudi povratni vpliv nanj majhen. Pač pa si pogovorne partnerje v različnih medijih in ob različnih priložnostih lahko v večji meri izbira sam (Zupančič 1999). Prav zaradi tega je povečevanje števila slovensko govorečih razumljivo in celo nekoliko pričakovano. Še vedno pa je dejstvo, da popis s tem ugotavlja v čedalje večji meri zavestno odločitev za slovenščino, celo ne glede na to, koliko potem isti posameznik ta jezik tudi govori.

FUNKCIJE SLOVENSKE MANJŠINE V ČEZMEJNEM SODELOVANJU

V obdobju klasičnega razvoja evropskih nacionalnih držav v 19. in 20. stoletju so bile narodne manjšine neželen pojav zlasti obmejnih območij. Manjšine so bile predmet spora. Pravno varstvo manjšin je že obstajalo, njegovi učinki pa so bili zelo skromni. Čeprav se je negativen odnos do narodnih manjšin obdržal tudi v razvitih evropskih državah, se je v splošnem zavedanje o pomenu in vlogi manjšin v obmejnih območjih bistveno spremenilo. Na deklarativni ravni je manjšinam odmerjena velika pozornost, toda dodeljevanje in uresničevanje posebnih pravic pripadnikov narodnih manjšin ostaja notranja zadeva držav ter predmet bilateralnih odnosov. To vlogo so manjšine obdržale praktično do danes.

Z odpiranjem meja in povečevanjem čezmejnega sodelovanja so manjšine pridobile nekatere povsem stvarne priložnosti. Ker so pripadniki manjšin navadno dvojezični, poznajo pravni in ekonomski sistem, navade, mentaliteto, različne posebnosti in lažje vzpostavljajo stike na obeh straneh meje, so se zelo hitro izkazali ne le kot nosilci, temveč tudi vzpodbujevalci čezmejnega sodelovanja (Klemenčič 1990). Sodelovanje, ki se je pričelo na področju politike in kulture, je prehajalo na področje gospodarstva. Za kmetijske proizvode so iskali nove tržne poti, načine trženja in izboljševali tehnologijo pridelave. Iskali so optimalne lokacije industrijskih podjetij, pričelo se je sodelovanje na področju industrije in obrti. Mogočen napredek je beležila zlasti trgovina (množični čezmejni nakupi) in pozneje širitev trgovske mreže kakor tudi storitve nasploh. Na slovenski strani je na podlagi močnega čezmejnega prometa nastala vrsta servisnih podjetij ter t. i. zabavna industrija z verigo igralnic, ki se je od zahodne meje (z Italijo) selila tudi na območje slovensko-avstrijske meje oziroma njenega obmejnega območja. Temu so sledile zavarovalnice in močan razmah bančništva. Med koroškimi Slovenci je imelo poleg drobnega podjetništva, zadružništva in bančništva pomembno vlogo tudi kmetijstvo. Pripadniki slovenskih manjšin so tako pomembno prispevali k uveljavljanju avstrijskih podjetij v slovenskem prostoru. Danes so v ospredju zahtevne storitve in širitev podjetij, ki so se uspela uveljaviti v Sloveniji, v druge države

Jugovzhodne Evrope. V tem je videti vlogo manjšin predvsem v vlogi »mostišča« (Zupančič 2003).

Katere funkcije lahko opravljajo pripadniki manjšin? Glede na izkušnje v preteklih dveh desetletjih lahko poudarimo naslednje priložnosti:

- so iniciatorji in nosilci čezmejne kulturne izmenjave
- ahko nastopajo kot blažilci meddržavnih odnosov
- zaradi dvojezičnosti in dvokulturnosti imajo večje uspehe v trgovinskih dejavnostih
- spodbujajo čezmejno delovno sodelovanje in izmenjavo izkušenj
- so iniciatorji in nosilci gospodarske propagande; predstavništva
- imajo pomembno vlogo pri prevajalskih službah in pri sporazumevanju nasploh
- so organizatorji srečanj in prireditev, ki imajo sproščujoč in družabno-povezovalen značaj
- dobro izkoriščajo svoje lokalne potenciale (bolje od večinskega prebivalstva)
- pripravljajo čezmejne stike na ravni zahtevnejših odnosov, posebno na področju storitev (na primer bančništva, zavarovalništva, svetovanja, pravnih zadev)
- so iniciatorji, nosilci in ocenjevalci ter končno tudi uporabniki čezmejnih programov in projektov.

Če hočejo pripadniki narodnih manjšin opravljati različne povezovalne vloge, morajo izpolnjevati določene zahteve. Nujne lastnosti pripadnikov manjšin za uspešnost čezmejnega sodelovanja so predvsem:

- poznavanje dveh (ali več) jezikov in kultur
- poznavanje obmejnega prostora in ljudi na obeh straneh meje
- poznavanje pravnih, gospodarskih, družbenih in političnih značilnosti obeh območij in družb
- poznavanje mentalitete in kulture prebivalstva
- imajo vrsto stikov na različnih področjih in ravneh s prebivalci na drugi strani meje
- imajo partnerje in različne zveze s prebivalci na drugi strani meje

- imajo poleg gospodarskih tudi kulturne potrebe in interese, ki so povezani s čezmejnimi povezovanjem
- so ustrezno organizirani na lokalni in regionalni ravni (imajo na razpolago organizacije in ustanove, prek katerih se lahko uresničujejo različne (nikakor ne vse!) oblike čezmejnega sodelovanja).

Da bi pripadniki manjšin lahko učinkovito opravljali različne čezmejne funkcije, morajo biti izpolnjeni še pogoji, ki izhajajo iz funkcionalnega prostora manjšin. Pri tem je funkcionalni prostor manjšin tisti, v katerem manjšina živi (območje aktualne, ne zgolj tradicionalne oziroma avtohtone poselitve) ter prostor, v katerem se znaten delež pripadnikov manjšin izobražuje, dela, se oskrbuje, koristi prosti čas in živi družabno življenje. Ker so manjšine pogosto naseljene v robnih in perifernih območjih, opravljajo našteje funkcije v pomembnejših središčih. Funkcionalni prostor je nujno širši in bolj infrastrukturno opremljen od območja poselitve. Končno je uspeh manjšin v povečevanju čezmejnih funkcij odvisen tudi od ravni političnih odnosov na relaciji manjšina-država, manjšina-država matičnega naroda in meddržavnih odnosov. Zaradi tega se kaže čezmejna aktivnost pripadnikov manjšin kot zelo kompleksen pojav, pri katerem sodelujejo različni dejavniki. Manjšine so torej močno vpete v družbeni in prostorski kontekst.

Tabela 1. Dejavniki pospeševanja čezmejnega sodelovanja pri narodnih manjšinah

PROSTORSKI značilnosti območja	DRUŽBENI značilnosti manjšine	POLITIČNI pravni položaj, politika, odnosi
• stopnja urbaniziranosti	♦ gospodarska struktura območja poselitve manjšine	• organiziranost manjšine (kulturna, politična, verska)
• centralnost in perifernost	♦ demografske značilnosti manjšine	• obstoj uradnih institucij manjšine
• odprtost meje (število mejnih prehodov, režim na meji)	♦ število pripadnikov manjšine	• pravne norme manjšinskega varstva na lokalni, regionalni in državni ravni
• infrastruktura obmejnega območja	♦ socialna in izobrazbena struktura manjšine	• odnosi med večino in manjšino
• število in gostota poselitve območja	♦ modernost / tradicionalnost manjšine	• odnosi med manjšino in »matio«
• ozemeljski stik manjšine z državo »matio«	♦ delež manjšinskega prebivalstva v državi in regiji	• odnosi med večino in »matio«
• državne ali mednarodne vzpodbude obmejnemu območju (programi strukturne pomoči)	♦ socialna kohezija manjšinskega prebivalstva	• prisotnost načrtnih ali celo nasilnih asimilacijskih teženj in agresivnih ideologij
• koncentriranost / razpršenost manjšinskega prebivalstva	♦ prostorska in socialna mobilnost manjšine	• raven političnih odnosov v državi in v bližnjih regijah

(Zupančič 2006)

Pripadniki manjšin so tako že v osemdesetih letih in naprej pomembno sodelovali pri oblikovanju različnih oblik čezmejnega sodelovanja. Tedaj so bila v ospredju predvsem mešana podjetja z usmeritvijo v industrijo in mednarodno trgovino, ki so imela trojni učinek: ekonomsko so stabilizirala obmejni prostor, povečevala raven meddržavnega sodelovanja in ob tem tudi sami sebi krepili ekonomski položaj ter povečevali prepoznavnost slovenske manjšinske skupnosti. V poznih osemdesetih letih in v začetku devetdesetih je postalo najpomembnejše področje dela predvsem trgovina. Slovenščina je postala prepoznavna ekonomska kategorija, njeni nosilci so zlahka dobili delo. Postopoma so se uveljavile še druge oblike, kot so svetovanje, pravno posredovanje, izobraževanje, nato pa tudi bolj zahtevne operacije, kot so zavarovalništvo, bančništvo, posredovanje

pri investicijah in podobne aktivnosti. To je bilo obdobje intenzivnega vstopanja zlasti avstrijskih in italijanskih podjetij v slovenski prostor. Danes so v ospredju predvsem zahtevnejše operacije ekonomske narave ter upravljanja z naravnimi in s človeškimi viri. To obsega predvsem projektno delo, ki se je že prebilo na vrh lestvice zelenih aktivnosti prebivalstva ob meji.

Manjšine so torej dejansko odigrale zelo pomembno vlogo »mostišča« v medržavnih komunikacijah. Vendar pa je zaradi povečane mobilnosti, ki zmanjšuje jezikovne in sporazumevalne bariere med ljudmi iz različnih kulturnih okolij, čedalje večja možnost neposredne komunikacije. Mostišče je narejeno, promet je stekel in začenja se proces zanemarjanja vloge manjšin. V slovenskem prostoru so na primer ravno zaradi privlačnosti vstopa v slovenski gospodarski prostor italijanska in avstrijska, pa tudi nemška podjetja, pač zaradi možnosti vstopanja na območje nekdanje Jugoslavije. Pri tem pa že naletijo na prebivalce Slovenije, ki izhajajo z območja nekdanje Jugoslavije, dobro poznajo podrobnosti poslovanja s temi območji in imajo z njimi tudi sorodstvene, prijateljske in druge stike. Večina druge generacije – potomci priseljencev – ima že tudi ustrezne kvalifikacije in lahko prevzema najzahtevnejše manipulacije. Toda tudi slovensko prebivalstvo ima zaradi izkušenj najmanj treh do štirih generacij, ki so živele v jugoslovanski državi, dovolj izkušenj za prevzem podobnih funkcij. Pripadniki imigrantskih skupnosti imajo torej podobno vlogo kot pripadniki avtohtonih manjšin: so njihov zgled pa tudi konkurenca.

TRIJE KLJUČNI PROCESI MED KOROŠKIMI SLOVENCMI

VLOGA JEZIKA IN RAZVOJ JEZIKOVNIH ZMOŽNOSTI PRI PRIPADNIKI MANJŠIN

Zaradi jezikovne asimilacije in skromnega medgeneracijskega prenosa jezikovnega znanja se vloga slovenskega jezika naglo spreminja. Jezik je nominalno in dejansko najbolj prepoznaven, simbol in funkcionalen element narodne pripadnosti (tudi v primeru Slovencev). Prek formalnih in neformalnih oblik sporočanja oziroma komunikacije se odvija živahen preplet interakcij med ljudmi, ki objektivno in /oziroma ali / subjektivno pripadajo slovenskemu jezikovnemu telesu; do identifikacije v slovensko narodno skupnost je zgolj še korak. Zaradi tega ustvarja občutek povezanosti in neke »domačnosti« oziroma »skupnosti«, ki pa ima poleg socialnopsihološkega tudi pomembne gospodarske vidike. Prav zaradi poznavanja jezika in prek nje kulture, mentalitete, posredno pa tudi pravnega reda, običajev, tradicij in drugih elementov je pripadnikom slovenskih manjšin in tudi Slovincem po svetu uspelo asistirati pri vrsti gospodarskih transferjev tujih podjetij v Slovenijo in marsikdaj tudi dalje proti državam nekdanje Jugoslavije. Ista jezikovna zmožnost je pripomogla tudi v obdobju mednarodnega priznava-

nja in promocije mlade slovenske države. V preteklosti je bilo veliko kulturnega sodelovanja. Dvo- in večjezičnost, ki je značilna poteza pripadnikov manjšin, je tako postala v obdobju sproščenih čezmejnih odnosov dejavnik njihovega spodbujanja, sam po sebi pa tržno blago. Zaradi privlačnosti in uporabnosti se je število interesentov za učenje slovenščine skoraj povsod povečalo. Manjšinske šole v Avstriji beležijo stagnacijo ali rast števila učencev. To se povečuje zlasti v zadnjih letih tudi v Sloveniji, zelo verjetno v povezanosti s statusom slovenščine kot enega med uradnimi jeziki EU. Ob sicer skoraj povsod prisotnem demografskem nazadovanju zaradi (pre)nizke rodnosti bi tak trend v nekem smislu kazal na revitalizacijo manjšinskega jezikovnega korpusa, še posebno ob hkratnem povečanju zanimanja za narečne jezikovne prakse. Toda po drugi strani je skoraj v vseh manjšinskih okoljih v sosednjih državah prisoten problem preskromnega medgeneracijskega prenosa jezikovnega znanja. Manjšinske šole so tako soočene s čedalje skromnejšim vstopnim znanjem slovenščine, zaradi česar je nato treba prilagajati učni proces tem okoliščinam. Dolgoročno to vpliva na v povprečju nekoliko slabše jezikovne zmožnosti absolventov. Predvsem pa pri mladi generaciji tuji jeziki pogosto prevladujejo tudi v sicer »slovenskih« družinah. Skromnejše znanje slovenščine in njena skromnejša raba ob različnih sporazumevalnih priložnostih negativno vplivata tako simbolično kakor tudi praktično. Na drugi strani naraščajo zahteve po jezikovnem znanju: v številnih čezmejnih aktivnostih potrebujejo partnerje z odličnim znanjem slovenskega jezika. Narečne prakse niso zadostne in niso redki primeri, ko se v npr. projektne sodelovanju slovenski in avstrijski partnerji sporazumevajo v angleščini. Pešanje jezikovnega znanja pri manjšini spodbuja asimilacijske procese, obenem pa je že postalo to tudi oviralni element pri čezmejnem sodelovanju.

ORGANIZACIJSKA SHEMA SLOVENSKE MANJŠINE

V desetletjih politične in ideološke polarizacije med »desnimi« in »levimi« Slovenci v Italiji se je razvila tudi piramida manjšinske organiziranosti v Italiji in Avstriji. Temeljna politična, kulturna in tudi gospodarska organiziranost je torej odraz geopolitičnih razmer, ki so z evropskimi integracijskimi procesi, globalizacijo in vstopom Slovenije v EU bistveno spremenjene. Zato se v kontekstu vključevanja manjšin v aktivnosti čezmejnega sodelovanja postavljata dva problema: prvič problem (včasih) skromne notranje kohezije manjšinskih sil zaradi njihove razdrobljenosti in drugič problem (ne)kompatibilnosti s primerljivimi organizacijskimi oblikami v Sloveniji. Problem manjšinske razdrobljenosti je star in ima več korenin. V Avstriji in Italiji, ki imata teritorialno široko razpredeno mrežo krovnih političnih (tradicionalno imenovanih »levih« in »desnih«) organizacij, s katerimi se praviloma povezujejo ustrezne gospodarske in kulturne organizacije. Zunaj tega so mreže izobraževalnih ustanov ter nekatere samostojne gospodarske instituci-

je, kakor tudi nastajajoče pobude civilne družbe. Polarizacija je odsev preteklih razmerij in socialistične ere, na katere so pri njihovem oblikovanju bistveno vplivali dejavniki iz Slovenije, pozneje pa so našle povsem samosvoj *modus vivendi*, ki traja še danes, ko so nekdanje okoliščine praktično povsem odpravljene. Upoštevati moramo tudi pomemben vpliv lokalnih dejavnikov, predvsem tedaj in v okoliščinah dosedanje skromne integracije v skupni slovenski kulturni prostor. Po eni strani je omenjeni pluralizem tudi izraz demokratičnosti manjšinskih družb, njihove avtonomnosti in prinaša (če drugega ne) več možnih vedenjskih opcij manjšinskemu prebivalstvu in povečuje njihovo angažiranost v političnem, gospodarskem in kulturnem delu manjšin. Toda taka shema pogosto regenerira pretekla nasprotja, pospešuje parcialne pristope in razpršuje manjšinske kadrovske moči, kjer se potem namesto regionalnega principa uveljavlja šibkejši (zaradi razdrobljenosti) segmentarni pristop (izhajajoč iz »krovnih« organizacij). Tem pogosto zmanjka kritične demografske mase dovolj usposobljenih kadrov na lokalnih ravneh. Taka shema je tudi sorazmerno draga za financiranje s strani Slovenije ter zapletena v procesih odločanja. Vendar kljub številnim pobudam in pritiskom ni prišlo do reorganizacije. Celo več: medtem ko je med Slovenci v Italiji dosežen določen konsenz skupnega nastopanja na večini področij, se je vrzel med koroškimi Slovenci poglobila in kaže, da bo v prihodnje treba morda računati s tremi osrednjimi organizacijami in ne zgolj z dvema. Drugi problem je nekompatibilnost manjšinske organiziranosti s primerljivimi ravni v Sloveniji, kar je pogost, čeprav nikakor ne edini razlog skromne vključenosti manjšin v projekte in programe čezmejnega sodelovanja. Zaradi določil in formalnih pogojev niso sogovorniki in zato tudi težko uveljavljajo tematike, ki bi pomenile izboljšanje konkurenčne prednosti pripadnikov manjšin na lokalni ravni in v odnosu do drugih skupin prebivalstva v njihovem širšem poselitvenem okolju. Posebno na območjih, kjer je delež manjšinskega prebivalstva skromen (na Koroškem ima le še občina Sele prepričljivo lokalno slovensko večino). Zato so formalne receptivne zmožnosti manjšine precej okrnjene. V takih pogojih bodo manjšine le težko prišle do večjega vpliva znotraj lokalnih skupnosti.

PERIFERIZACIJA MANJŠINSKEGA FUNKCIONALNEGA PROSTORA

Odprt evropski prostor je obmejnemu območju po eni strani prinesel vrsto olajšav in novih priložnosti. Projektno sodelovanje je vzpodbujalo med drugim tudi manjšino, ki se je na nekaterih področjih dobro angažirala. Prav periferna območja so v vsej EU sedaj deležna številnih pobud in sistema subvencij. Žal so se zelo hitro pokazali tudi negativni rezultati: obmejna območja težko konkurirajo močnim osrednjim krajem. Tako ima danes osrednji del Koroške (na primer) s Celovcem in z Beljakom očitne poteze t. i. »osrednjih« – centralnih območij, medtem ko se glavnina robnih območij na Koroškem pogreza v negativnih gospodar-

skih in demografskih tendencah. Zaradi konkurence torej prihaja do očitne diferenciacije med različnimi območji. Razlika med urbanizirano osrednjo Koroško in robnimi karavanškimi predeli se krepi, kar pa pri slednjih utrjuje demografsko erozijo in zmanjševanje ekonomskih potencialov. Glavnina območij s tradicionalno (avtohtono) prisotnostjo slovenske manjšine doživlja periferizacijo bivalnega in funkcionalnega prostora. Povečana prostorska mobilnost lahko le skromno kompenzira te za manjšino pretežno negativne tendence.

POGLED V PRIHODNOST

Slovenska manjšina stoji danes pred pomembnimi izzivi, kjer se tesno povezujejo vsebine identitete in gospodarskih priložnosti. Znanje jezika je množično in drastično nazadovalo: le manjši del učencev, ki prihajajo v dvojezične šole, znajo že z doma zadovoljivo slovensko. Slovenščina – materni jezik koroških Slovencev tako postaja v čedalje večji meri napol prvi tuji jezik, ki se ga v treh slovenskih srednjih šolah dobro naučijo, a ga pozneje uporabljajo le po potrebi. V poklicnih priložnostih torej. Jezik spontane reakcije v vsakdanu pripadnika manjšine pa je v čedalje večji meri nemščina. Toda na drugi strani je interes za učenje jezika in tudi delovanje v kulturnih, športnih društvih in drugih oblikah organizacije pripadnikov manjšine v stalnem rahlem porastu. Očitno bo treba ponovno definirati položaj in mesto manjšine, pa tudi njeno sodobno identiteto. Očitno je namreč, da so lokalni in globalni vplivi tudi na jezikovno-etnične razmere nezanemarljivi in jih je težko meriti s kriteriji, ki so veljali za obdobja statične agrarne in dinamične industrijske družbe. Po drugi strani pa pušča informacijska doba zaradi lagodnosti komunikacije tudi nekatere nove priložnosti krepitve »klasičnih« elementov narodne pripadnosti. Identifikacija bo zato poslej manj rezultat situacij in veliko bolj zavestne odločitve tako na ravni posameznika kakor slovenske manjšinske skupnosti v celoti.

LITERATURA:

- ARGE Alpen Adria (2004) *Minderheiten und Grenzüberschreitende Zusammenarbeit im Alpen-Adria-Raum*. Trient: Deutsche Fassung.
- Beg, A. (1910) *Narodni kataster Koroške*. Ljubljana: Narodna založba.
- Faßmann, H. (1995) Der österreichische Arbeitsmarkt. *Geographische Rundschau* 47-1. Braunschweig: Westermann Verlag, 18–24.
- Fischer, G. (1984) *Sprache und Identität im bikulturellen Kontext. Zwischen Selbstfindung und Identitätsverlust, Etnische Minderheiten in Europa*, 26–39. Univerza v Celovcu.
- Grafenauer, B. (1946) Narodnostni razvoj na Koroškem od srede 19. stoletja do danes. V Grafenauer B., L. Ude in M. Veselko (ur.) *Koroški zbornik*, 117–247. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Grafenauer, B. (1993) Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje in njena današnja vprašanja. *Zgodovinski časopis* 47-3, 349–383.
- Gstettner, P. in D. Larcher (1985) *Zwei Kulturen, zwei Sprachen, eine Schule, Interkulturelles Lernen und Volksgruppenverständigung in Kärnten*, 168. Celovec: Drava in SZI.
- Haas, F. (1977) *Genesis und Funktion minderheitfeindlicher Politik in Kärnten, Raumplanungs-Gespräch Südkärnten*, 17–46. Dunaj: Sammelband.
- Ibounig, P. (1986) *Die Kärntner Slowenen im Spiegel der Volkszählung 1981*, 122. Celovec: Amt der Kärntner Landesregierung.
- Jesih, B. (1987) Pogled v socialno strukturo koroških Slovencev. *Razprave in gradivo* 20, 185–206.
- Klemenčič, V. (1960) Kritični pretres avstrijskega popisa 1951 z ozirom na jezikovno strukturo na Koroškem. *Razprave in gradivo* 2, 101–182.
- Klemenčič, V. (1971) Spreminjanje gospodarske in socialne strukture in narodnostni problemi Slovencev na južnem Koroškem. V Vladimir Klemenčič (ur.) *Koroška in koroški Slovenci*, 60–71. Maribor: Založba Obzorja.
- Klemenčič, V. (1987) Državna meja na območju SR Slovenije in obmejna območja kot geografski fenomen. *Razprave in gradivo* XX, 57–81.
- Klemenčič, V. (1994) Funkcija narodnih manjšin v prekomejnem meddržavnem povezovanju in evropski integraciji. V Štrukelj I. in E. Sussi *Narodne manjšine danes in jutri* (Sammelband), 97–107. Trst: SLORI.

- Klemenčič, V. (1994) Narodne manjšine na obmejnih območjih na prehodu med Alpsko-jadranskim in panonskim prostorom. V *Narodne manjšine* (Sammelband 3), 145–155. Ljubljana: SAZU.
- Klemenčič, V. in T. Domej (1986) Statistični prikaz dvojezičnega šolstva, mreže in strukture šol za pripadnike narodnostne skupnosti na Koroškem. *Geografski obzornik* 23, 2–3, 58–71.
- Lage und Perspektiven der Volksgruppen in Österreich (1989) Bericht der Arbeitsgruppe, 219. Dunaj: Österreichische Rektorenkonferenz.
- Lokar, A. (1992) *Modernization and Ethnic Problems in Carinthia*, 35–50 (Slovene Studies 14, 1). New York, 35–50.
- Paschinger, H. (1976) *Kärnten. Eine geographische Landeskunde*, Erster Teil, 322. Celovec: Verlag des Landesmuseums für Kärnten.
- Penz, H. (1993) Österreichs Landwirtschaft in der Herausforderung der EU. *Geographische Rundschau* 47-1. Braunschweig: Westermann Verlag, 25–29.
- Podlipnig, K. (1991) Die Wirtschaftsbezeichnungen zwischen Kärnten und Slowenien. Stand und Perspektiven, Mitteilungen des Arbeitskreises für Neue Methoden in der Regionalforschung 21, 119–125.
- Reiterer, A. F. (1986) *Doktor und Bauer. Ethnischer Konflikt und Sozialwandel*, 183. Celovec: Drava in Slovenski znanstveni inštitut.
- Reiterer, A. F. (1996) *Kärntner Slowenen – Minderheit oder Elite? Neuere Tendenzen der ethnischen Arbeitsteilung*, 312. Celovec: Drava in Slovenski znanstveni inštitut.
- Steinicke E. in J. Zupančič (1993) *Die Kärntner Slowenen – eine Volksgruppe der Peripherie?* 40–56. Dunaj: GW Unterricht.
- Wastl, Walter D. in E. Krutner (1991) Die Bedeutung des Einkaufstourismus aus Slowenien für Klagenfurt und Südkärnten, Mitteilungen des Arbeitskreises für Neue Methoden in der Regionalforschung 21, 126–134.
- Wonka, E. (2002) Die räumliche Verteilung der Österreicher mit slowenischer Umgangssprache in Kärnten auf der Grundlage einer detaillierteren Statistik als der auf Gemeindebasis, Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft, Bd. 144. Dunaj, 101–124.
- Zimmermann F. M. (1995) Tourismus in Österreich. Instabilität der Nachfrage und Innovationszwang des Angebotes. *Geographische Rundschau* 47-1. Braunschweig: Westermann Verlag, 30–37.

- Zupančič, J. (1993) The Ethnic Identity of Hungarians in the Demographically threatened area of Prekmurje. *Geografski zbornik* 33, 131–139.
- Zupančič, J. (1993) Novejše spremembe v socialni strukturi koroških Slovencev. *Razprave in gradivo* 28, 115–123.
- Zupančič, J. (1993) Socialgeographic Transformation and National Identity – the Case of the Slovene Minority in Carinthia (Austria). *GeoJournal* 30. 3. Dortrecht, Boston in London: Kluwer Academic Publishers, 231–234.
- Zupančič, J. (1994) Vloga Slovenske gimnazije v Celovcu. *Celovski zvon*, 80–86.
- Zupančič, J. (1999) *Slovenci v Avstriji / Slovenes in Austria*, 242. Ljubljana: Institute of Geography.
- Zupančič, J. (2002) Številčni razvoj koroških Slovencev v luči rezultatov ljudskega štetja leta 2001. *Razprave in gradivo* XX, 72–105.
- Zupančič, J. (2002) Grenzüberschreitende Pendelwanderung aus Slowenien nach Österreich und Italien, Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft, 144. Dunaj, 145–157.
- Zupančič, J. (2005) Wirtschaftliches und soziales Profil der Kärntner Slowenen, *Historicum*, Winter 2004/2005, Nr. 86, Linz, 30–38.
- Zupančič, J. (2006) Die Rolle und die Bedeutung der Volksgruppen in der Republik Slowenien, Kärnten Dokumentation, Band 20/21. Celovec: 256–285.